

Ankara Üniversitesi

DİL VE TARİH -COĞRAFYA

Fakültesi Dergisi

Cilt XXX

Sayı : 1 - 2

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN

Cilt XXX - Sayı : 1 - 2

*

Ocak 1979 - Haziran 1982

İÇİNDEKİLER

HİCRAN AKIN	: Németh'e Göre En Eski Türk-Macar Münasebetleri
MUSTAFA ERGÜN	: Emrullah Efendi Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları
NERİMAN ERATALAY	: Savaş İçinden Mektuplar
DOĞAN AKSAN	: Türkçe Çalışmalarında ve Öğretiminde Dilbilimin Yeri
MECDİ EMİROĞLU	: Türkiye'de Kentleşme Olgusu ve Bu Olgunun Trafik Düzenlemesine Etkileri
MUSTAFA ERGUN	: II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları
GERTRUDE DURUSOY	: Hermann Broch ve Çağı
GERTRUDE DURUSOY	: Die Sexual Bei Heinrich Böll-Eine Untersuchung Des Falls Katharina Blum
MİNE EROL	: Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri
GÜRBÜZ ERGİNER	: Halkbilimde Görüntü Belgesi Olarak Akarfilmin Kullanılması
CAN ŞENTUNA	: Rh Gen Frekansları Yönünden Türkiye'nin Yeri
İNCİ KOÇAK	: Kânun
İNCİ KOÇAK	: Al-Hariri'nin Makâmât'ındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler
ARMAĞAN SAATÇIOĞLU	: A Survey On The Racial Types of Anatolian Skeletal Remains
ZEYNEP KORKMAZ	: Kitap Tanıtma

D e k a n

Prof. Dr. Yaşar Yücel

Yayın Komisyonu Başkanı:

Prof. Bedrettin Tuncel

Yayın Komisyonu Üyeleri :

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz

Prof. Dr. Meliha Anbarcıođlu

Prof. Dr. Özdođan Sür

Doç. Dr. Esin Kâhya

Fakültenin Profesör, Doçent ve Asistanları

DERGİ'nin tabii yazarları

Ankara Üniversitesi

DİL VE TARİH- COĞRAFYA

Fakültesi Dergisi

Cilt XXX

Sayı

: 1 - 2

NEMETH'E GÖRE EN ESKİ TÜRK - MACAR MÜNASEBETLERİ

Araşt. Görev. Hicran AKIN

15 Aralık 1976'da kaybettiğimiz Türk filolojisinin büyük üstadı Gyula Nemeth, dünya çapında ün yapmış, ülkemizde, Avrupa'da ve dünyanın diğer yerlerinde Türkologlar yetiştirmiş kıymetli bir bilim adamıydı. 2 Kasım 1890 yılında Macaristan'ın Szolnok iline bağlı Karcag kasabasında doğmuş, daha 16 yaşındayken İstanbul'u ziyaret etmiş, bundan iki yıl sonra tekrar Türkiye'ye gelerek İzmir ve Aydın yöresinde yörükler üzerinde incelemeler yaptıktan sonra kesin olarak Türkolog olmaya ve Türk-Macar ilişkilerini incelemeye karar vermiştir. Ve böylece Nemeth yıllarca süren bilim ve eğitim çalışmalarına başlamakla Macar Türkolojisinde zaman zaman görülen ve bilimsel olmayan düşüncelerin temizlenmesine de yardımcı olmuştur. Nemeth, ülkemizde Hüseyin Namık Orhon, Hamit Zübeyir Koşay, Şerif Baştav, Hasan Eren, Ragıp Hulisi Özden, Macaristan'da Lajos Ligeti, György Györffy, Tibor Halası-Kun György Hazai, László Râsonyi ve Zsuzsa Kakuk'un da hocası idi.

Genel dil bilimi, Türklerin ve Macarların tarih öncesi, Türk kavimlerinin etnografya ve folkloru, Osmanlı edebiyatı, Rumeli'deki Türk ağzları üzerinde çalışmalar yapan değerli Türkoloğun iki ayrı eserinden aldığım bölümleri Türkçe olarak naklediyorum. İlki en önemli eseri olan "a Honfoglalo Magyarsâg Kialakulâsa, Bp, 1930 Yurt İşgal Eden Macarların Teşekkülü" adlı kitabından s. 6-7, 12-13.

HİCRAN AKIN

Macarların bir kavim olarak meydana geliş şeklini anlayabilmek için, Türk kavimlerinin meydana geliş şekillerini genel olarak anlamamız gerekir. Buradan elde edeceğimiz sonuçlara ve malzemeye dayanarak en eski Macar-Türk ilişkileri ve Macar kavminin teşekkülüyle ilgili meseleler üzerinde durulabilir.

Türk kavimlerinin tarih sahnesine çıkışları sırasında göze çarpan hareketli teşekkül tarihleri hakkında tarihi kaynaklarda pek az malzemeye rastlanır, fakat kavim adları bu hususta değerli yardımcı hizmetini görmektedir ve bunlar çeşitli vesikalarda bol miktarda korunmuşlardır. Bu nedenle araştırmacı bunlar üzerinde durmaya mecburdur.

Biz de buradaki araştırmalarımızda Türk kavimlerinin meydana gelişlerine etki eden kanunları ve bunları anlamaya yarayan Türk kavim adları üzerinde dikkatle duracağız. Bunu yaparken Türkoloji bakımından eksiksiz bir tasvir yapmak gayemiz olmamakla beraber, daha çok en eski Macar tarihî problemlerinin aydınlanmasına yardım eden ve Türk kavimleri teşekküllerinin anlaşılmasını sağlayan Türkolojinin bütün kollarını tanıtmaya gayret edeceğiz.

Göçebe bir Türk devletinin temeli dar ve geniş anlamda aile idi. Fakat ailenin ve onun doğal çoğalmasının genellikle daha küçük kavim birliğinin meydana gelmesinde dahi, çok defa büyük bir kavimin ikinci derecede bir rolü olmasına karşılık, birinci faktör kuvvetli bir grubun menşesine hatta diline bakılmaksızın egemenliği altına aldığı bütün aileleri, boyları ve kabileleri bir tek birlik halinde birleştirmesidir. çok sayıda ve değişik yabancı unsurları bünyesinde birleştiren bir teşekkülün ise kısa bir zaman sonra dağılabileceğini düşünmek de doğaldır. Eğer merkezî iktidar kuvvetli olur ve onu meydana getiren unsurların çıkarları gerektirirse birlikte yaşama süresinin uzun olması mümkündür. Bu gibi durumlarda menşe olarak birbirlerinden farklı unsurlardan oluşan böyle bir teşekkül dağılmadan uzun süre ayakta kalabilir. Böylece Türk kavimleri teşekkülü tarihinde üç ayrı faktörü görmek mümkündür. 1) Doğal çoğalma ve eksilme 2) Yeni kavimlerin veya kavim guruplarının istekli ya da isteksiz olarak katılmaları 3) Bazı kavim guruplarının aynı şekilde birlikten ayrılmaları.

Türk göçebe devletinin göze çarpan özelliği çok sık vuku bulan değişiklikler ve devamlılık yoksunluğudur. Kuvvetli bir teşkilatçının elinde ve çoğu kez tamamen önemsiz bir başlangıçla hemen kuvvetli bir birliğin meydana geldiği, arkadan egemenliğini kısa bir zamanda belirli bir sahaya yaydığı ve arkasından da bir iki nesil veya birkaç yüzyıl boyunca hatırı sayılır yer değiştirmeleri suretiyle ve hemen sonra da gücünü kaybederek yıkıldığı görülür.

TÜRK-MACAR MÜNASEBETLERİ

Nitekim iki Orhon kitabesi bu türden bir imparatorluğun nasıl meydana geldiğine dair dikkate değer bir tasvir yapar. "Atam kağan 17 adamla yola çıktı, yola çıktığı haberi yayılınca, dağda bulunan şehre indi, şehirdeki dağa çıktı. Bir araya geldiklerinde 70 kişi idiler, Gök onlara kuvvet verdiğinden atam kağanın ordusu kurt gibi idi, düşmanınki ise kuzu gibi idi. Doğuya ve batıya ordular sevk ederek adam topladı ve onları bir arada tuttu. Artık toplam 700 erkek vardı. 700 kişi olduktan sonra, ülkesini, düzenini ve kağanını kaybeden, köle ve cariye haline gelen, Türk töreleri yok olan kavmi atalarının törelerine göre düzenledi ve onlara cesaret verdi."

Nemeth'in ikinci yazısı a Honfoglalo Magyarság Eredete başlığını taşıyor. s. 389-395.

Kont István Zichy Macarların eski tarihine dair yazdığı eserinde, Macarların daha Ural bölgesindeki vatanlarında Bulgar Türkleriyle münasebette bulunmaları gerektiğini açıkladı ve gerçekten de Bulgar Türklerinin eski vatanı "Yurt İşgal Eden Macarların Teşekkülü" adlı eserimde gösterdiğim gibi, Batı- Sibiry'a'da Macar eski vatanının komşusu idi.

Yine Kont István Zichy, Macar dilinin pek çok Bulgar-Türk yabancı kelimesi aldığı kanısına vardı. Bilindiği üzere bir kısım bitki ve hayvan adları (örnek: szölö-üzüm) Macar, Bulgar-Türk temasının büyük kısmının, daha güney bölgede meydana geldiğini ortaya koyar.

Bu iki düşünceden Macarların Ural bölgesindeki yurtlarında Bulgarlarla ilişkiye girdikten sonra onlarla birlikte Bulgarların güneydeki yurtları Karadeniz bölgesine, Bulgar kavminin yaşadığı ve Macarların bugün de adını taşıdığı Onogur Bulgarlarının yurduna Don ve Kuban ırmakları arasına, yani Azak Denizi'nin doğu kıyı bölgesine göç ettiği ihtimali kendiliğinden ortaya çıkar. Bu göç muhtemelen 460 yılları başında yani Attila'nın ölümünden 10 yıl sonra ve Onogurların buraya göç etmelerinden sonra vuku bulmuştur. Macarlar buradan 830 sıralarında Don ve Dinyeper ırmakları arasındaki Levedia'ya gittiler, oradan da 889 da Etelköz'e göç ettiler.

Bugünkü bilgilerimize göre, ana hatlarında Macar eski tarihi böyledir. Şimdi, özellikle son zamanlarda üzerinde durulan (son defa Yurt İşgal Eden Macarların Teşekkülü adlı eserimde değindiğim) çözümünde dil biliminin rolü olan detayla ilgili birkaç soru üzerinde daha duralım.

Tarihçilerimiz ve dilcilerimiz son günlerde Hun sorusuyla çok meşgul oldular. Macar-Hun geleneğinin tarihî dayanağının olup olmadığı meselesi çeşitli araştırmacıların değişik şekilde cevap verdikleri bir soru idi. Homan'a göre, tarihî kaynakların incelenmesinden Macar-Hun geleneğinin tarihî dayanağının olduğu ortaya çıkar. Gombocz, Macarların Karadeniz bölgesinde Bulgarlarla sıkı temasta bulduklarını ve Karadeniz Bulgarlarının da Hunlarla çok sıkı ilişkisi bulunduğunu ve siyasî aynılığının şüphe götürmediğini birbiriyle ilişkili iki vakada Macar-Hun geleneğinin

tarihî gerçeğini görüyor. Ben de Macar-Hun geleneğinin tarihî kökeni olduğuna Eskiçağ tarihimizin tanıklık ettiğini düşünüyorum: Macarlar yurt işgalinden önce yüzyıllar boyunca kendilerini Hun diye adlandıran veya Hunlarla akraba sayan kavimler birliği içinde yaşadılar. Fakat Macar-Hun geleneği tarihi kökenini kabul etmeyenler de vardır.

Zaten nadir bulunan Eskiçağ tarihimize dair verilerimiz arasında Macarların en eski adlarının tanıklığı çok önemlidir. Önceleri bunu daha da önemli sayıyorlardı. Bizans yazarlarının ve Doğu kaynaklarının Macarları Türkler diye adlandırmaları ve Türk kökenli demeleri yüzünden Macarların Türk kökenli olduğu görüşü tutunmuş, veya Macarların Onogur ve Savard adı Macarların Onogurlarla daha doğrusu Sabirlerle olan akrabalığının aynılığını ispat ediyor görüşü çok yayılmıştı, fakat bu görüş açısı mübalâğalıdır. Zikredilen eski adlar sadece Macarların ilgili kavimlerle herhangi bir ilişkisi olduğuna işaret eder. Pekçok örnekte gördüğümüz gibi Türk kavim adları, ilgili kavim ittifakında yer alan bütün kavimleri içine alır. Böylece Macarların Onogur, Savard ve Türk adları sadece Macarların Onogur, Sabir ve Türk (Hazar) kabile ittifakına dahil olduğunu ispat eder, Bu sebeple Macar eski tarihî açısından bu kavimlerin tarihi önemlidir, fakat onlarla Macarları kısa yoldan aynı saymak mümkün değildir. Macarlara adını veren bu her kavim Don ve Kuban ırmakları arasında gösterilebilir; Onogurlar aşağı yukarı VI. yy'a kadar burada önemli rol oynadılar. Sabirler VI. yy. ortasına kadar bu sahayı ellerinde bulundurdular, VI. yy'in ikinci yarısında Türkler yani Hazarlar bu sahayı ellerine geçirdiler.

Macarların Eskiçağdaki etnik bünyeleri de araştırmacıları çok uğraştıran meselelerden biridir. Bu sorunun araştırılması sırasında dili ve etnik problemi uzun süre birbirine karıştırdılar. Macarları kaynaklar Türk diye adlandırdıklarından bazıları, dillerinin de Türkçe olması gerektiği düşüncesiyle hataya düştüler ve Macar dilinin Türkçeyle akraba olduğunun ispatını başarısızca denediler. Bazıları Macar dili Fin-Ugor kökenlidir öyleyse Macar kavmi de Fin-Ugor kökenlidir dediler.

Problem böyle basit formüllerle çözülemeyecek kadar karışıktı. Dilimiz şüphesiz Fin-Ugor kökenlidir ve Macarların eski kökeninin de Fin-Ugor olduğu şüphesizdir, fakat eski Fin-Ugor unsurunun Türklerle olan ve hemen hemen bin yıl süren iç içe birlikte yaşama süresinde Türk unsurlarla zenginleştiği de bir gerçektir. Macarlar teşkilat yönünden bu sırada Türklere benzerler, Türk teşkilatlı kavimler ise devamlı bir dalgalanma içindedirler: sürekli olarak küçüklü büyüklü yeni kavim gurupları onlara eklenir ve yine sürekli olarak küçüklü büyüklü kavim gurupları onlardan ayrılırlar. Bu eklenme ve ayrılmaları kabile adları gösterirler, zira bir kabile yeni bir ittifaka bağlanınca düzenli olarak eski adını da korur.

Bizans İmparatoru Konstantinos Porphyrogenetos'un Macarların eski kabile adlarını kaydettiğini artık biliyoruz. Bu adlar: Kabar, Nyek, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarjan, Jenö, Ker, Keszi'dir.

Bu adların detaylı incelenmesi bize bu isimlerin Türk kabile sistemiyle ilgili olduğunu göstermektedir. Bunlardan ilk iki adın sınır koruyucusu olduğu anlaşılmaktadır. Konstantinos'un dediğine göre Kabar savaşa önde katılırdı ve Nyek'in ise anlamı "sınır koruyan engel"di. Ondan sonra bütün ittifaka adını veren Megyer veya Magyar önder kabilesi gelir. Aşağıdaki kabileler arasında Tarjan ve Jenö ünvan adından doğan kabile adları bir birlik meydana getirirler. Adının "parça"yı ifade ettiği ve birliğe öncelilerden daha sonra katıldığı anlaşılan kabile gurubu Keszi, bu kabile sistemini tamamlar.

Nyek ve Megyer adları dışındakiler Türk kökenlidirler. Kabar "baş kaldıran", Kürt "çığ", Gyarmat "yorulmak bilmez", Tarjan "ikinci kral", Jenö "bakan", Ker "dev", Keszi daha önce söylediğim gibi "parça" anlamlarını taşır. Türkçe'de pek çok "başkaldıran" veya "uysal"lıkla ilgili kabile adı vardır, "Karlı yağmur", "kar fırtınası" gibi adlar da vardır. Eski bir Orta-Asya kitabesinde rastlanan Kürt boy adı da benzer anlamı taşır. "yorgun, bitkin" gibi adlar da vardır. Sık sık ünvan adından doğan kabile adları, Tarhan veya Macarca Tarjan Türkler arasında çok görülen kabile adıdır ve üç ayrı yerde rastlanır. Ker "dev" adının pek çok değişik şekli Türklerde kabile adı olarak, yaşar, aynı kökenli Giray adı Kırım hanlarının kabile adıdır ve son olarak Türklerde çok sık olan "parça" ile ilgili kabile Keszi veya Keszö, Kesek şeklindeki aslı da pek çok Türk kavim gruplarında yaşar.

Kabileler arasından Kürt ve Ker muhtemelen Orta-Asya kabileleridir, Kafkasya'ya Orta-Asya'dan geldiler ve burada Macarlara bağlandılar. Kabar Hazarlar arasından kopmuş bir kabiledir. Gyarmat, Tarjan, Jenö, Keszi adlarının gösterdiği gibi Bulgar kabile adlarıdır. Megyer bir Fin Ugor kabilesidir ve Nyek kabilesinin de Fin-Ugor adı vardır, fakat sınır savunan bu kabilenin Fin-Ugor kökenli oluşu şüphe götürür, daha çok yeni bağlanmış Türk kalıntılarından meydana gelen bu kabileyi Macarlar Nyek kabilesi diye adlandırmış olabilirler.

O halde yurt işgal eden Macarlar, kabile adlarının analizinin gösterdiği üzere, büyük bir Fin-Ugor boyu ile küçük büyük 7-8 Türk kabilesinin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir.

Pek az hallerde daha küçük kavim parçalarının adları, soy sop adları da tarihî münasebetleri gösterirler. Bu türden örnek: Peçenek Tonuz-aba soyu, Tomay soyu Lászlo Nagy Râsonyi'nin de belirttiği gibi bugün de Orta-Asya'da yaşar.

İlmî araştırmalarda, Macarların egemen bir Türk tabakası ve daha aşağı bir durumda olan Fin-Ugor tabakasından meydana geldiği görüşüyle sık sık karşılaşırız. Yurt işgalinden önceki Macarların idaresinde Türk kökenli hanedanlar, önderler şüphesiz büyük rol oynadılar, fakar ne tarihî veriler ne de şahıs adları bu varsayımın yukarıda açıklandığı tarzda olduğuna ta-

HİCRAN AKIN

nıklık etmiyorlar, Emil Jakubovich IX. yy.'da yaşamış iki Macar prensi Ügyek ve Levedi'nin adlarını Arpad devri adları arasında bulmuştur. Bu suretle bu iki adın birisinin dahi Türkçe olmadığı, aksine ikisinin de şüphe götürmez bir şekilde Macarca olduğu gerçeğini esaslı temellere dayandırarak ortaya koydu.

Âlmos ve Ârpâd adları Macarcadır. Ârpâd ailesindeki adların büyük kısmı Türk kökenli idiye de, sonlarında daima adın aslında Macarcalaştığını ispat eden bir küçültme ekini buluyoruz.

Ârpâd ailesi Macar idi, Macarca konuştu, eğer Türk kökenli olsaydı Türkçe konuşurdu, fakat Türkçe de biliyordu. Bu ilginç ad durumundan görüldüğü gibi ailenin bir kolunu Ezelö yani "inyenc" diye diğer kolunu Türkçe yine aynı anlama gelen (yani inyenc müşkülpesent) Jutocsa diye adlandırıyorlar. Bu iki ismin birbirinin yanında meydana çıkışı Arpâd ailesinde Macar dilinin dışında Türk dilinin de bilindiğini ortaya koyabilir. Arpâd ailesinin konuştuğu Türkçe'nin Hazar Türk dili olması mümkündür. Fakat bu devrin Macar prens saraylarında, daha önce Gyula, Karoldu, Saroltu adlarının açıklanmasında gördüğümüz gibi, Bulgar-Türk dilini de konuştukları şüphesizdir. Böyle Bulgar-Türk adları Arpad ailesinde de vardı. Örnek: Üllö ve Geza (menşe itibarıyla Türkçe Geüç).

Kavim adlarının incelenmesinin Macarların Doğu'da ne gibi izleri olduğu, ne gibi kalıntılar bıraktıkları gibi soruların çözümünde de önemli rolü vardır. Kafkasya bölgesinde ve bütün Doğu-Rusya'da eski Macarların izleri olarak büyük sayıda yaşayan Macar yer adlarını çok defa zikrederler. Bu yer adlarının büyük kısmı gerçekten Macar izlerini koruyorsa da, bunlar yurt işgalinden önceki devreye ait olmayıp, yurt işgalinden sonraki devreye aittirler. Macar kavim adının yurt işgalinden önceki şekli Mogyeri'dir, zikredilen yer adlarında ise kavim adları 1200 den sonraki Magyar şeklinde görünürler. Bugünkü yurdumuzdan Tatar istilası yüzünden pek çok Macar Doğuya gider, daha sonra da Macarlar dağınık olarak oraya gittiler. Macar yer adları bunların anısını korumaktadırlar.

Doğuda kalan iki Macar kalıntısına dair ise kesin tanıklarımız var: Bunlardan biri Kafkasya dağlarının güneyinde, Tiflis'in doğusunda yerleştiler. Araplar onları Savardlar diye adlandırdı. Bu adı Macarların eski adlarından biri olarak Konstantinos Porphrogenetos da nakletti. Diğer Macar kalıntısı bugünkü Başkır arazisinde Ural bölgesinde yerleşti. Bunları kaynaklar Macar olarak da, Başkır olarak da adlandırır. Daha sonra oraya göç eden Türk Başkırlar da adlarını onlardan aldılar. Macar domini ken rahibi Julianus XIII, yy'ın ilk yarısında Macarlar Başkırdistan'daki yurtlarında ziyaret etmişti. İki Başkır kabile adında da Macarların anısı korundu: Başkır kabilesinin birinin adı bugün de Jurmati=Gyarmat, diğerinki Jenej = Jenö'dür.